

Thuis wordt vaak gezien als de familiale sfeer van alledaagse routines. Dit themanummer bevrijdt het onderwerp uit die beschermende cocon. Harde krachtvelden werken in op de zachte gevoelens van vertrouwdheid en comfort.

Thuis!

AUTEURS LEEKE REINDERS & MARCO VAN DER LAND
FOTOGRAFIE BUREAU PARKSTAD/JEROEN ALBERTS

In de zomer van 2002 vormde een wijkcentrum in Nieuwland een naoorlogse wijk in Schiedam het toneel van een feestelijke gebeurtenis. De bijeenkomst, georganiseerd door gemeente en woningcorporatie, markeerde de start van een serie sociale programma's als onderdeel van de grootschalige transformatie van de wijk. De bijeenkomst, die ook het sluitstuk vormde van een 'branding'-campagne, werd vastgelegd in een door een lokaal televisiestation geproduceerde documentaire. De film is een toonbeeld van de opbeurende sfeer waarmee processen van stedelijke regeneratie vaak gepaard gaan. We zien Karin, directeur van de woningcorporatie, een toespraak houden voor bewoners en professionals, en wethouder Peter een vier etages tellende taart aansnijden, afgetopt met het nieuwe, in marsepein gegoten logo van de wijk. Halverwege de film wordt ingezoomd op een grote, zacht verlichte ruimte, aan weerszijden gevuld met publiek. In het midden staat een platform met daarop een Victoriaanse stoel met donkerblauwe bekleding en goudgeverfde rug- en armleningen. Na een toespraak van een lokale journalist en een interview met de wethouder volgt vanuit de stoel een serie verhalen waarin bewoners hun herinneringen aan Nieuwland ophalen. Op de achtergrond kijkt Hans, die het scenario voor de avond mede schreef, nauwlettend toe. Twee oudere vrouwen, Ati en Liesbeth, halen herinneringen op aan het buurtleven in de jaren zestig, toen de lokale bakker en vuilnisman nog wekelijks op bezoek kwamen en kinderen vrijuit op de pas aangelegde asfaltwegen speelden. Jamila, een Turkse vrouw, vertelt over haar eerste ervaringen in het openbaar vervoer waarbij ze tussen de desoriënterend rechte straten en hoge appartementengebouwen de weg kwijtraakte. En Jan vertelt misprijzend over de sluiting van twee biljartclubs, wat hem dwingt naar vreemd grondgebied uit te wijken.

'Kei'

Thuis wordt meestal begrepen als een concept dat staat voor orde, permanentie en identiteit. Zoals wij het kennen volgt 'thuis' uit de Indo-Europese notie van 'kei', waarvan ook het Duitse woord voor thuis ('Heim') is afgeleid. Thuis geldt hier als een private, veilige en familiale ruimte waarin mensen zich vrij van publieke surveil-

lance kunnen ontspannen. Thuisgevoel wordt wel opgevat als een primordiaal sentiment dat tot uiting komt in en in stand gehouden wordt door de familiariteit van routines, de reguliere settings waarin mensen verblijven en de grenzen tussen binnen- en buitenwereld. Thuis is in die zin ook een speciaal soort plaats waarmee mensen een sterke sociale, psychologische en emotionele binding ervaren, die echter niet hoeft samen te vallen met een huis of een specifieke geografische ruimte. Gevoelens van thuis-zijn strekken zich vaak voorbij de directe woonomgeving uit en kunnen betrekking hebben op functionele en affectieve relaties in andere settings dan de dagelijkse omgeving. Zo gebruiken Puerto Ricaanse migranten in New York de term 'casita' voor zowel de huiselijke sfeer als het thuisland. Thuis-zijn manifesteert zich voor hen in verschillende domeinen. De beschutte sfeer van thuis staat echter aan externe invloeden bloot. Thuis wordt in moderne zin opgevat als een fantasmagorische ruimte waar in toenemende mate het vreemde binnendringt. Thuisplaatsen zijn poreus en receptief voor externe invloeden. Wat ver weg is, dringt door migratie en communicatieontwikkelingen steeds meer binnen in het beschermde, als dichtbij beschouwde huiselijke territorium, aldus Morley. Buren of huisgenoten kunnen immers vreemden voor elkaar worden.

Mensen kunnen zich bovendien thuis voelen in andere tijden en plaatsen dan die waarin ze verblijven. Als mensen ergens wortelen, kunnen zij ook ontworteld raken. Sociale identificatie met plaats en tijd, zoals in gevoelens van thuis-zijn uitgedragen en vormgegeven, is dus in zowel positieve als negatieve zin gerelateerd aan de manier waarop mensen een mate van distinctie, continuïteit en zelfvertrouwen creëren. Thuis wordt geproduceerd in een dialectisch proces, waarin wordt bepaald wat in mentale zin veraf is en wat dichtbij, en wie wij tot de onzen en de anderen rekenen. Het thuis moet daarom niet geïsoleerd worden gezien, maar altijd in relatie tot andere mensen en plaatsen. De wijze waarop mensen een thuis creëren kan bovendien niet los gezien worden van structurerende processen, zoals migratiebewegingen, eigendomsverhoudingen, marktwerking en klassenconflicten. Laten we, ter illustratie, teruggaan naar Nieuwland.

Greet en Xiomara

Greet woont sinds drie jaar in een twee-onder-een-kapwoning in Nieuwland. Ze huurt het huis van haar zoon, die met zijn gezin de woning ernaast heeft betrokken. Voor het huis ligt een terras van beige tegels, dezelfde kleur als haar gordijnen en de vloertegels in de woonkamer. Op het terras staat een twee meter hoge fontein en een stelling met de speedboot van haar zoon.

Vanuit haar woonkamer kijkt Greet uit op de plek waar vroeger de portiekflat stond waarin ze vanaf 1961 woonde. Haar man kon daar niet aarden. Hij vond het prettiger in een smal, laag huisje zonder boven- en benedenburen, zoals hun oude arbeiderswoning in het centrum waar ze wegens sloop uit moesten. Greet voelde zich wel thuis in de flat, die modern was ingericht met lavet en douche. "Ik kwam van de hel in de hemel," zegt ze. De flat was netjes, en "er woonden allemaal Hollandse mensen." Boven haar woonde een bouwvakker met zijn vrouw, naast haar een worstenmaker, een hopman van de scheepswerf, en Van Bijster, die bij Philips werkte. Greets man werkte op een boerenbedrijf in Schiedam en later bij een oud-ijzerhandel in de binnenstad.

Ondanks de prettige sfeer in de flat en de portiek had Greet nooit veel contacten in de wijk. Ze stond bekend als het 'wasvrouwje'. Ze had vijf kinderen en eigenlijk geen tijd voor burens. In de jaren zeventig veranderde de buurt echter sterk. Door massale ontslagen in de scheepsbouw en metaalindustrie waren veel bewoners gedwongen te verhuizen. De sfeer in het portiek veranderde. Het werd een "beestenboel". In de flat kwamen mensen "met allemaal van die moeilijke namen", die geen rekening met elkaar hielden. Grote Surinaamse gezinnen trokken de flat binnen. In sommige appartementen hingen geen gordijnen, maar werden de ramen beplakt met krantenpapier. De Marokkaanse gezinnen leefden 's nachts; kinderen bleven tot diep in de nacht wakker.

Greet zag ook het Wibautplein, waar ze dagelijks haar boodschappen deed, transformeren. De slijter, kruidenier, bakker en snoepwinkel maakten plaats voor een Islamitische universiteit en een Turkse bakker en pizzeria. Greet verplaatste daarom haar activiteiten. De grote boodschappen doet ze iedere dinsdag met de auto bij Bas van der Heijden in Rotterdam waar haar zus woont. Op dezelfde dag gaat ze daar met een groep vriendinnen zwemmen. Uit angst voor de veranderde sociale samenstelling van haar omgeving kwam Greet nauwelijks meer buiten. Drie jaar geleden, na het overlijden van haar man, kreeg ze van haar zoon een hondje, waardoor ze nu gedwongen is een paar keer per dag de buurt in te gaan.

Op het terrein van Greets portiekflat staat sinds kort een complex van huur- en koopwoningen. De straten zijn nog niet geasfalteerd en door overvloedige regenval zijn diepe plassen in het mulle zand ontstaan. Xiomara heeft drie weken geleden een tussenwoning betrokken. Ze heeft de glazen pui tussen haar tuin en de woonkamer met Komo-vuilniszakken beplakt. In de woonkamer staat een televisie van anderhalve meter breed en een halve meter hoog. Schilderijen staan in verpakking tegen de muur. Xiomara heeft de kleuren in haar woonkamer met zorg op elkaar afgestemd. Op de laminaten vloer staan twee grijze banken, twee donkerrode stoelen, een bijpassend roodgrijs vloerkleed en twee roodpaarse vazen. In de hoek staat een varen die haar aan Curaçao doet denken, het eiland waar ze opgroeide. Ze heeft een doos vol cd's met Latijns-Amerikaanse muziek, vooral salsa, waarmee ze de sfeer van de Antillen in huis haalt.

Xiomara kwam 27 jaar geleden na haar scheiding met twee kinderen naar Nederland om "opnieuw te beginnen". Na omzwervingen

in Amsterdam en Helmond verhuisde ze met haar tweede man naar een ruime eengezinswoning in Zwolle-Zuid. Hoewel ze er veel kennissen en collega's had, kon ze er nooit aarden. De mensen waren "boers en conservatief", en ze werd regelmatig racistisch bejegend. Na de dood van haar man, anderhalf jaar geleden, woonde Xiomara tijdelijk bij haar dochter in Rotterdam. In Rotterdam, en nu in Schiedam, ontdekte Xiomara een nieuw thuis.

Door de vele buitenlanders voelt ze zich niet meer in Nederland wonen. Ze kan buitenlands eten en haarspullen kopen. In het centrum van Schiedam heeft ze een Antilliaans restaurant ontdekt. Het eten, de muziek en de sfeer doen haar aan Curaçao denken, waardoor ze er niet meer zonodig op vakantie hoeft. Er zijn echter grenzen aan haar identificatie met de Antillen. Xiomara wijst geërgerd naar een groepje Antilliaanse jongeren, die verderop rondhangen en de wijk een slechte naam geven. Zij leerde van haar welgestelde ouders niet nutteloos op straat rond te hangen. Ze ontwijkt de jongens door dagelijks met de auto naar de vierhonderd meter verderop gelegen metrohalte te rijden. Van daaruit kan ze veilig naar haar werk bij de Rotterdamse gemeente.

'Middle ground'

Greets en Xiomara's relaas maken duidelijk dat de individuele binding van mensen aan een plek of gemeenschap begrepen moet worden in relatie tot collectieve constructies en politieke inbedding. Wij pleiten daarom voor een multidimensionale benadering van thuis: een 'middle ground'-perspectief waarin de culturele analyse en de discursieve constructie van thuis verbonden wordt met een analyse van de politieke en economische condities waarin thuis ontstaat. Thuis handelt zowel over hoe mensen tot een plaats behoren als over legitimerende praktijken en ideologische constructies van binnen- en buitenstaanders. Dit perspectief relateert processen van identiteitsvorming aan de structurele schema's waarin individuen als Greet en Xiomara, en de sociale netwerken waartoe zij behoren, zijn ingebed. Het biedt ook mogelijkheden de conventionele scheiding tussen de werelden van de politiek en alledag, tussen economie en cultuur, te overbruggen en discursieve praktijken te linken aan de materiële condities waarin ze plaatsvinden.

Hoewel verschillende onderzoekers 'thuis' bestuderen, laten zij zich sterk leiden door disciplinaire grenzen. Sociaal-psychologen bestuderen voornamelijk individualistische dimensies en gaan voorbij aan culturele noties en sociale praktijken waarmee thuis wordt ervaren en geproduceerd. Sociologen daarentegen gaan zelden in op menselijke percepties en emoties die met thuis samenhangen. De vraag dringt zich op hoe een crossdisciplinaire benadering van thuis vorm kan krijgen. Hoe kunnen vragen naar de emotionele binding aan en betekenis van thuis worden gerelateerd aan die over hun sociale constructie en materiële effecten? Zo zouden wij thuis als het ware uit haar cocon willen bevrijden en beschouwen in relatie tot het wijdere krachtenveld.

Recent voltrok zich een paradigmawisseling in het geografische en sociologische onderzoek naar ruimte en plaats. Door een omslag in het denken over ruimte (de 'cultural turn' en 'social turn' in de geografie, de 'linguistic turn' en 'postmodern turn' in de antropologie en de 'spatial turn' in de sociologie) en het frequenter gebruik van kwalitatieve methoden ('qualitative turn') wordt in toenemende mate gebroken met de positivistische theorieën en het master-discours van de politieke economie. Onderzoekers zijn zich, voor zover zij na dergelijke afslagen de weg niet zijn kwijtgeraakt, steeds meer bewust van de wijze waarop ruimte betekenis krijgt en discursief wordt ge-

construeerd door discoursen en praktijken van verbeelding en symbolische representatie. In reactie op de Cartesianen, die ruimte zien als absoluut, rigide en onproblematisch, wordt de aandacht verlegd naar representatie, interpretatie, narratieve constructie en culturele encoding van ruimte en plaats. Ruimte en plaats worden steeds minder beschouwd als slechts een decor waartegen mensen acteren of opereren, maar als een actief bestanddeel in de vorming van persoonlijke en groepsidentiteiten. Als mensen een thuisgevoel ontwikkelen, schrijven zij betekenis toe aan plaats, nemen er bezit van en ontlenen er status aan.

Aandacht voor die continue constructie van kennis over ruimte en plaats legt de vinger op de sociale strategieën en praktijken waarmee mensen ruimte en plaats construeren. Subjectieve noties over thuis-zijn kunnen hierdoor bestudeerd worden in de zichtbare, tastbare en hoorbare wereld van sociale interacties en relaties in plaats van het nauwelijks doordringbare domein van individuele gevoelens en percepties. Ruimtelijke identiteiten die betrekking hebben op thuisgevoel kunnen hiermee verplaatst worden van het mentale domein van gevoelens en percepties naar dat van menselijke interactie.

Het begrip plaats wordt daarmee verknoopt met sociale relaties. Gedeelde concepties van plaats en ruimte komen immers voort uit collectieve systemen van representatie en significatie, zoals waarden, normen en sociale codes. Ze manifesteren zich in en door publieke discoursen en discursieve eenheden, zoals verhalen, ideografieën en typificaties. Ruimtelijke identiteit wordt dus begrepen als iets dat mensen in gezamenlijkheid creëren. Zo wordt de relevantie van plaatsen voor het collectieve bewustzijn erkend, maar ook nadruk gelegd op de collectieve praktijken waarmee mensen en sociale groepen identiteiten vormgeven, reproduceren en modificeren.

Zoals Blokland laat zien, zijn plaatsen niet slechts articulaties van sociale relaties, maar ook en vooral een actief bestanddeel van de sociale processen waarmee mensen hun onderlinge relaties creëren, hernieuwen en herstructureren door middel van publieke representaties, lokale mythen en interacties in het publieke domein. De sociale productie van ruimte wordt niet gezien als het eindresultaat van min of meer vastliggende relaties, maar als een intermediaire factor in de continue creatie en vernieuwing van sociale relaties. Zo'n sociaal-relatieel perspectief vestigt onze aandacht dus op de inherent sociale aard van 'home making' en de dialogische relatie tussen mensen en plaatsen.

Disruptie

Vragen naar de betekenis van thuis en thuis-zijn openbaren zich het heftigst in perioden van sociale en ruimtelijke fragmentatie en onzekerheid. De verstoring van gevoelens van thuis, bijvoorbeeld zoals in Nieuwland door veranderingen in de sociale of fysieke omgeving, dwingt mensen om hun persoonlijke en sociale relaties met een plek te herzien. Intense veranderingen kunnen sterke gevoelens van binding maar ook van ontbinding oproepen. Binding aan een plaats of gemeenschap kan bovendien leiden tot extreme vormen van territoriaal engagement, zoals in vijandelijke strategieën van overheersing en surveillance. De geografische verplaatsing die dergelijke veranderingen in gang zetten maken inbreuk op de alledaagse routines, zoals we bij Greet zagen.

De mate waarin mensen zich kunnen aanpassen aan of inspelen op dergelijke veranderingen is sterk afhankelijk van sociaal-economische omstandigheden. Disrupties in de fysieke of sociale woonomgeving raken mensen met de minste hulpbronnen het hardst. Het hier gepresenteerde 'middle ground'-perspectief op thuis maakt

door de nadruk op politiek-economische factoren inzichtelijk dat voor bepaalde sociale groepen, zoals ouderen of lagere-inkomensgroepen, thuis kwetsbaar kan zijn, vooral als zij in een sterk veranderende sociale omgeving wonen.

Dit themanummer gaat in op de ruimtelijke en sociale dimensies van thuis-zijn. De plek waar mensen zich thuis voelen is niet alleen van invloed op de directe woonomgeving, maar ook op andere ruimtelijke structuren en schaalniveaus. De mogelijkheden om deze verbanden te onderzoeken zijn echter nog niet ver ontwikkeld.

We exploreren het ruimtelijke en sociale begrip van thuis aan de hand van voorbeelden van sociologisch, antropologisch en geografisch onderzoek. De alledaagse publieke ruimte van Turkse migranten, de regressieve architectuur van 'gated communities', het thuisgevoel in een Amsterdamse buitenwijk, de verbeelding van de kindertijd in de films van de Russische cineast Andrej Tarkovski. Deze voorbeelden tonen dat gevoelens die met thuis geassocieerd worden, zowel die van zekerheid en comfort als van indringing en vervreemding, niet los gezien kunnen worden van de harde structurerende processen van het sociale, economische en politieke leven die daarop inwerken.

Leeke Reinders (L.G.A.J.Reinders@tudelft.nl) en Marco van der Land (m.vanderland@tudelft.nl) zijn werkzaam bij het onderzoeksinstituut OTB van TU Delft. Reinders is redacteur van AGORA. Dit artikel komt voort uit onderzoek gefinancierd door woningcorporatie Woonplus Schiedam en uit het onderzoeksprogramma Corpovenista, een onderdeel van het Habiforum kennisprogramma Vernieuwend Ruimtegebruik. Met dank aan Mariska van Meijeren.

Literatuurselectie

- Blokland, T. (2001) Bricks, mortars, memories: neighbourhoods and networks in collective acts of remembering. *International journal of urban and regional research* 25, 2, pp. 268-283.
- Dixon, J. & K. Durrheim (2000) Displacing place-identity: a discursive approach to locating self and other. *British journal of social psychology* 39, pp. 27-44.
- Fried, M. (2000) Continuities and discontinuities of place. *Journal of environmental psychology* 20, pp.193-205.
- Hillier, J. & E. Rooksby (red.) (2002) *Habitus. A sense of place*. Aldershot: Ashgate.
- King, P. (2005) *The common place. The ordinary experience of housing*. Aldershot: Ashgate.
- Morley, D. (2001) Belongings: place, space and identity in a mediated world. *European journal of cultural studies* 4, 4, pp. 425-448.
- Reinders, L. & M. van der Land (2008) The mental geography of home and place: introduction to the special issue. *Housing, theory and society* 15 (in druk).
- Siorra, J. (1996) Return to the future: Puerto Rican vernacular architecture in New York City. In: A.D. King (red.) *Representing the city. Ethnicity, capital and culture in the 21st century*. Londen: MacMillan.